

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อเสด็จประพาสมณฑลราชบุรีในขั้วระกา ร.ศ. ๑๒๘ .

(พ.ศ. ๒๔๕๒)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้พิมพ์พระราชทาน

ในารทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบุญอุสาขามวาร

พระศพลสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาถมารศรี พระอัครราชเทวี

เมื่อวันท ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ด้วยฉันทนันทนาการ
จาก น.ศ. หงส์ เคื่อนจันทร์

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อเสด็จประพาสมณฑลราชบุรีในรัชกาล ร.ศ. ๑๒๘

(พ.ศ. ๒๔๕๒)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้พิมพ์พระราชทาน

ในจารทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบุญญาสมวาร

พระศพสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี

เมื่อวันท ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระรูปสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี
ฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒

อธิบาย

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่อง
เสด็จประพาสมณฑลหลายครั้งหลายคราว ทั้งได้แสดงบรรยายไว้ในต้นเล่ม
พระราชหัตถเลขาซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานใน
งานสัปดาห์สมโภชพระศกสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ
เทวียนแล้ว พระราชหัตถเลขาพระราชทานมายังพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นมกุฏราชกุมาร ทรงสำเร็จ
ราชการรักษาพระนคร ทรงแถลงเรื่องเสด็จประพาสมณฑลราชบุรีซึ่ง
พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ เหมือนกันว่าโดยลำดับจะเป็นคราวที่เสด็จทรง
พระราชนิพนธ์ในเรื่องเสด็จประพาส ท้ายต่อมาอีกปีหนึ่งสมเด็จพระพุทธ
เจ้าหลวงก็เสด็จสวรรคต ในระหว่างนั้นได้เสด็จประพาสเมืองเพชรบุรี
อีก ๓ ครั้ง แต่ก็เป็นการเดินทางไปโดยรถไฟตรงไปตรงมาไม่มีกิจที่จะ
ทรงพระราชนิพนธ์พระราชหัตถเลขา

๑๙

สารบรรณ

ฉบับที่ ๑ พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๓๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘
(พ.ศ. ๒๔๕๒) ทรงเล่าเรื่องเสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ —
เสด็จถึงประตูนํ้าคลองภาษีเจริญ — เหตุที่จะชุกคลองภาษี
เจริญ — เหตุที่จะชุกคลองตำเนรสวก — เสด็จถึงบางบาง —
เสด็จแวะบ้านพระทิวประชาชน — ประตูนํ้าแลท่าเลคลอง
ตำเนรสวก — เสด็จถึงพลับพลาบางนกแขวก — เสด็จ
ประพาสคลองบางน้อยแลคลองบางป่า — เสด็จถึงราชบุรี —
เสด็จประพาสวัดสัตนาทนแลวัดโคกหม้อ หน้า ๑

ฉบับที่ ๒ พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒ กันยายน ร.ศ. ๑๒๘
(พ.ศ. ๒๔๕๒) ทรงเล่าเรื่องเสด็จทอดพระเนตรตลาดแลถนน
เมืองราชบุรี — เสด็จทอดพระเนตรโรงทหาร — เสด็จประพาส
วัดช่องลม — เสด็จทอดพระเนตรสถานีรถไฟ หน้า ๑๐

ฉบับที่ ๓ พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๘
(พ.ศ. ๒๔๕๒) ทรงเล่าเรื่องเสด็จพระปฐมเจดีย์ — เสด็จทอด
พระเนตรตลาดพระปฐม — เสด็จทอดพระเนตรถนนเทศา —
เสด็จทักษิณตามถนนรอบองค์พระปฐมเจดีย์ — เสด็จทอด
พระเนตรสนามจันทร์ — เสด็จขึ้นลานพระปฐมเจดีย์ —
เสวยกลางวันพระปฐมเจดีย์ — เสด็จกลับโดยรถไฟมา
ลงเรือที่บ้านโป่ง — ประทับร้อนที่พลับพลาท่าเรือพระแท่น —
เสด็จถึงพลับพลาเมืองกาญจนบุรี — เสด็จประพาสลำแม่น้ำ

น้อย — ลำพาลี — เสด็จทอดพระเนตรเมือง — วัดชุมพล
ชนะสงคราม — ทว่าการเมืองแลโรงทหาร — หลักเมือง —
วัดเทวสังฆาราม — ทรงฟังพระสงฆ์สวดมนต์ — พวกราษฎรเฝ้า — ทอดพระเนตรราษฎรทำเสอลวด — ว่าด้วย
วัดญวน — ว่าด้วยภูมิฐานเมืองกาญจนบุรี หน้า ๑๓

ฉบับที่ ๔

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๓๐ กันยายน ร.ศ. ๑๒๘
(พ.ศ. ๒๔๕๒) ทรงเล่าเรื่องเสด็จกลับจากเมืองกาญจนบุรี — โปรดให้ช้างในขบวนรถไฟที่ย่านไผ่ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ — เสด็จไปทรงเบ็ดสวนที่โพธาราม — เสด็จประทับแรมเมืองราชบุรี — เสด็จไปเมืองสมุทรสงคราม — เสด็จประพาสปากอ่าว — คลองสุนัขหอน — อัมพวา — เสวยน้ำชาที่บ้านบริพัตร — เสด็จประพาสวัดอัมพวันเจติยาราม — ประวัตต์วัดอัมพวันเจติยาราม — ทรงพระราชดำริห์จัดการวัดอัมพวันเจติยาราม — ประทับเสวยกลางวันที่บ้านบริพัตร — เสด็จประพาสวัดท้าวตึง — วัดดาวโคง — ภูมิฐานเมืองสมุทรสงคราม หน้า ๒๐

ฉบับที่ ๕

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๑๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๘
(พ.ศ. ๒๔๕๒) ทรงเล่าเรื่องเสด็จเมืองเพชรบุรี — ราษฎรจัดบ้านขายของเครื่องเล่นถวาย — เสด็จประพาสตลาดเมืองเพชร — เสด็จประพาสวัดใหญ่ — ทรงชมเชยของโบราณที่วัดใหญ่ — เรื่องสมเด็จพระสังฆราชแดงโม — การเปรียญ

ค

วัดใหญ่—พระราชทานเงินปฏิสังขรณ์วัดใหญ่—ทรงซื้อของ—
เสด็จประพาสบ้านขึ้น—เสด็จประพาสวัดมหาสมณาราม—
พระราชทานเงินปฏิสังขรณ์วัดมหาสมณาราม—อากาศที่
พระนครศิริ—เสด็จประพาสวัดพระนอน—วัดคงคา—
บ้านพระยาสุรินทรภักไชย—วัดโพธาราม—ทอดเมรุกันเฝ้า—
เสด็จประพาสลำน้ำเพ็ชรบุรี—ทรงวินิจฉัยเรื่องน้ำราชานิโยก

หน้า ๒๔

ฉบับที่ ๖

พระราชหัตถเลขา

ลงวันที่ ๑๗ กันยายน ร.ศ. ๑๒๘

(พ.ศ. ๒๔๕๒)

ทรงเล่าเรื่องเสด็จประพาสบ้านลาว—

เวียงคอบ—พระราชทานพัชรพระครูมหาวิหาลาภิรักษ์แลพัช
รอง ๓ วัด—เสด็จประพาสเขามหาสวรรค์—พระราชทานพัช
ระอธิการวัดวัดพลับพลาไชย—เสด็จประพาสวัดอุไทย—ถนน
อมาตยวงศ์—วัดพระทอง—วัดสนามพราหมณ์—วัดชีปะขาว—
วัดขอม—เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ

หน้า ๓๔

พระรูปสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี
ฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕

พระราชหัตถเลขา

เมื่อคราวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ในปีระกา พ.ศ. ๒๔๕๒

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑

เมืองราชบุรี

วันที่ ๓๑ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

บอกมายังมกุฎราชกุมาร สำหรับที่ประชุม ได้ออกจากทำ
วชิราวุธมาในคลองบางกอกใหญ่ ได้เห็นคลองนั้นกว้าง
ขวาง แต่คนที่คอยคนน่าจะไม่มีรู้แน่ หรือเร็วเกินกว่าที่จะแลเห็นไป

ประตุน้ำแรกมีโรงแถวตลาดของพระอรรธการ (๑) คุกรักควน
มากจำไม่ได้ว่าเป็นปากคลองภาษีเจริญ การที่เข้าประตุน้ำได้เข้าแต่
เรือนค้ำลำล้า เบียดบีบไม่สะดวก เพราะระดับน้ำไม่สู้ลึกนักมาก แต่เรือ
เราไม่สิ้นทศอย่างธรรมเนียม ถูกสายน้ำขัดเปะปะไปแลไม่เห็นที่ผูกเรือ
ซึ่งเขายักหลักไว้บนหลังเขื่อน รอใกล้ประตุน้ำไป ในลำคลองมี
บ้านเรือนแน่นหนาชนมากกว่า ๕ บ้างแล้วที่ได้เห็น แต่น้ำเสียตายมาก
ที่คลองนี้ได้เล็กเกินไป แต่ส่วนเรือเดินไปมามากกว่าที่ไหน ๆ เป็น
ถนนเจริญกรุงในระหว่างเมืองนครไชยศรีกับกรุงเทพฯ เวลาเสด็จ
เขากันเรือเสีย ตามธรรมดาได้ทราบความเป็นที่คับคั่งกันมาก

(๑) พระอรรธการประสิทธิ์ (ปลื้ม สุจริตกุล) เดิมนั้นเป็นเจ้าพระยา
สุธรรมมนตรี

ความคิดเรื่องชกคลองภาษีเจริญสายนี้ เป็นคลองครั้งแรกที่คิด
 จะให้เป็นทางค้าขายในรัชกาลที่ ๔ ยกคลองผดุงกรุงเกษมคลองเจ็ดย
 บัว คลองมหาสวัสดิ์ มีความประสงค์ต่างกัน คลองผดุงนั้นชกเพื่อ
 จะให้เป็นคูพระนครชั้นนอก สำหรับต่อสู้ คลองเจ็ดยบัวสำหรับแต่จะ
 เข้าไปปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์อย่างเดียว คลองมหาสวัสดิ์เป็นคลอง
 ที่สำหรับจะเสด็จพระราชดำเนินพระปฐม แลเป็นคลองเบ็ดที่ให้เป็นนา
 สำหรับแจกพระเจ้าลูกเธอ แต่คลองนี้คิดจะให้เส้นทางเรือไปมาค้าขาย
 พระยาพิสนท์สมบัติบริบูรณ์ (ยม) เมื่อยังเป็นพระภาษีสมบัติบริบูรณ์
 เป็นผู้เริ่มคิด เป็นผู้มีโรงจักรหีบอ้อยอยู่ที่ดอนกระกัว แลได้ทราบแบบ
 อย่างว่า ฝรั่งเขาชกคลองเก็บเงิน จึงได้ทำเรื่องรวบรวบ ขอชกคลอง
 เก็บเงิน ประมาณเดิมว่าจะชกว้าง ๖ วา หรือ ๘ วา คิดทุนแลพิกัก
 เก็บเงินมาด้วย ครั้นเมื่อทรงปรึกษากับสมเด็จพระเจ้าพระยา สมเด็จ
 เจ้าพระยาเห็นว่าที่ชกคลองให้กว้างนั้น ไม่สามารถที่จะทำให้ประโยชน์
 ยืนยาวได้ อย่างเช่นคลองมหาไชยแรกลงมือชก ๘ วา สายน้ำ
 เติร์ไม่พอกักกัน ถ้าชกแต่คลองแคบ ๆ ให้ต้องสายน้ำก็จะกัดกว้าง
 ออกไปเอง จึงได้ลดขนาดลงมาเสียเป็น ๔ วา คิดค่าที่ชกเป็นเงิน
 ประมาณ ๔๐๐ ชั่งเศษเท่านั้น ทูลกระหม่อม (๑) ก็ทรงพระศรัทธาขึ้นมา
 ว่าจะชกเก็บเงินก็จะไม่ได้ทำอะไร อยากจะบำเพ็ญทาน จึงได้ยกเงิน
 พระคลังข้างที่หรือพระคลังเดิม อันเป็นส่วนซึ่งพระยาพิสนท์จะต้องส่งนั้น
 ให้พระยาพิสนท์ แต่คลองนี้หาได้เสด็จทอดพระเนตรไม่ ครั้นเมื่อ

สำเร็จแล้ว เรือก็วิ่งไปมาตามมีประโยชน์ สมเด็จพระเจ้าพระยาจึงได้คิด
จะขุดบ้าง ตั้งแต่แม่น้ำท่าจีนมาออกแม่น้ำแม่กลอง แต่ขนาดที่กล
ลงไว้ว่า ๔ วานั้นนับว่าเป็นผิด ทั้งคลองมหาสวัสดิ์แลคลองภาษีเจริญ
แต่ครั้งจะขยายขึ้นไป ๘ วาก็ยังเห็นว่าใหญ่เกินไป จึงขุดเพียง ๖ วา
เงินที่ขุดนั้นสมเด็จพระเจ้าพระยาไม่ต้องออก พระราชทานเงินภาษีน้ำตาล
ซึ่งจ่ายในหัว คือยกไว้เป็นเงินสำหรับสร้างวังเพชรบุรี ไม่ต้องส่ง
คลังเลย ถึงวังเพชรบุรีแล้วสำเร็จ เงินนั้นไม่ส่ง คลังก็ไม่ทราบจำนวน
ว่าเท่าใด สำหรับมีการอะไรที่เป็นราชการก็ใช้อย่าง แจกจ่ายข้าราชการ
ในกรมกระลาโหมบ้าง นอกนั้นก็อยู่ในสมเด็จพระเจ้าพระยา จึงทรงมอบ
ให้เอาเงินรายนั้นใช้ แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาท่านว่าของท่านขุด เพราะความ
จริงก็เป็นอยู่ ถ้าไม่เอามาใช้ขุดคลองเงินก็คงเป็นของสมเด็จพระเจ้าพระยา
แต่ที่กินสองข้างคลอง สมเด็จพระเจ้าพระยาได้ผลประโยชน์มาก โดย
แจกจ่ายให้แก่ภรรยาพี่น้องลูกหลานแลคนซึ่งฝากตัว แต่ถ้าผู้อื่นจะจับ
ของต้องเสียเงิน ไม่เสมอกันมากบ้างน้อยบ้าง คลองดำเนินสะดวก
สายน้ำท่าจีนไหลชันลงทะเลแรง จึงได้กักปากคลองข้างตะวันออกกว้าง
ไว้เร็ว เป็นพยานความเห็นของสมเด็จพระเจ้าพระยา ข้อที่ว่าขุดเล็ก
ก็ใหญ่ออกไปเอง เป็นเรื่องสำหรับท่านยกขึ้นพูดอยู่เสมอ ถึงว่าใหญ่
แต่ปากคลอง ใน ๆ เข้าไปก็ไม่ใหญ่ ก็ยังมีความหวังใจว่าน้ำจะ
ก็ลึกก็ไต่ลอค จนเดี๋ยวนี้ก็ยังหาตลอดไม่

เรือสุพรรณหงษ์^๑ เติร์ในลำคลองภาษีเจริญ ชะกัชช่อน เพราะต้อง
 เติร์เขา กินเวลา ๔ ชั่วโมงเศษเล็กน้อย ที่ประตุน้ำวันตก น้ำผุด
 กับน้ำแม่น้ำประมาณสองศอกเศษ เพราะฉะนั้นการที่ออกประตุน้ำจึงได้ช้า
 มาถึงบางยางแต่เวลาย้ายโมงหนึ่ง เวลายังวันอยู่จึงไม่ได้แวะ
 เลี้ยวขึ้นไปตลาดใหม่ แวะที่บ้านที่ภรรยาพระทวี่ประชาชนคนเก่า^(๑) ซึ่ง
 เป็นมารดาพระทวี่ประชาชนเคยวัน อันได้เป็นข้าหลวงเดิมมาแต่ก่อน
 เขาเลี้ยงของว่างอย่างจีน แล้วจึงได้กลับมาถึงพลับพลาเวลาพลบ ทาง
 อยู่ในสองชั่วโมง ทั้งขาไปขามา

วันนี้ฝนตกมีพายุ แต่ฉันไม่ได้ถูกเลยทั้งฝนทั้งพายุ ไม่รู้สึกที่
 เติร์ว เรือหงษ์จำแลงมาที่หลัง แต่มาทันเวลาหยุดกินข้าว ล่องน้ำ
 ออกไปก่อนถูกฝนถูกพายุ เรือเจ้าศรีใส^(๓) ลงมาแต่พระปฐม ถูกฝน
 ถูกพายุ ที่บ้านพระทวี่เขาก็บอกว่าฝนตกมาก

วันที่ ๓๐ สิงหาคม ร. ศก ๒๔๘๘ เวลาเช้าออกจากพลับพลาลง
 เรือกระบี่ ซึ่งเห็นว่าเติร์ในคลองเรือเล็กจะคล่องแคล่วกว่า ก็เป็น
 ความจริง แล่นมาพร้อม ๆ กัน เรือกระบี่มาถึงก่อนเรือสุพรรณหงษ์
 กว่าครึ่งชั่วโมง การเรือใหญ่ช้าเพราะน้ำหนักท้าย

(๑) ชื่อ

(๒) พระยาสุนทรบุรี (อ. ถิ่นสุตร)

(๓) นายพลตรี หม่อมเจ้าศรีใสเฉลิมศักดิ์ เป็นผู้บังคับการทหารบกมณฑล
 นครชัยศรี

ประตุน้ำปากคลองตำเนิสตวก^๕ ระบายน้ำฝักก^๕ถึง ๔ คอก น้ำ
 ล้นคลองขาลงมานอกประตุน้ำ ไหลอยู่เสมอในสระที่ก่อเขื่อนรอบ^๕นั้นเอง
 น้ำไหลปรือบายอยู่นักสงสัยว่าจะรั่ว^๕ไ้ ครั้นเวลาเมื่อเปิดให้น้ำมาลง
 ในอ่าง น้ำท่วมถึงหลังเขื่อนเกิดเป็นไฟรอบ^๕รอบ ประตุน้ำต้องเปิด
 น้ำ ๑๑ มีนิต^๕จึงได้เต็มได้ระบายน้ำในคลอง แต่ส่วนประทข้างตัวนตก
 ระบายน้ำฝักก^๕กับระบายน้ำข้างนอก เพียงสักสัปดาห์เท่านั้น จึงออกได้เร็ว

ในลำคลอง ระบายหลัก ๑ หลัก ๒ จนกระทั่งถึงหลัก ๓ เติม
 เป็นจากแลปร่ง เคียน^๕นี้มีจากแลปร่งเข้าไปไม่ถึงหลัก ๑ เป็นไร่นา
 ไปหมด ได้ความว่าดีมาก ตามลำคลองมีตลาดเกิดขึ้นใหม่ถึงสาม
 ระบาย นับว่าไม่มีที่ว่าง ว่าคนราชบุรีลงมาตั้งแถบคลองตำเนิสตวก^๕
 นมาก เรือกระบี่เคียว ๑๐๐ เส้นต่อ ๑๓ มีนิต ๑๕ มีนิตข้างเท่านั้น ที่เคียว
 เช่น^๕ต้องขอโทษพระยาวงศา^(๑) แต่เพราะเห็นว่าน้ำล้นคลองไม่มีคลื่น
 ๕ ๕ พัดผิงมาก เพราะเรือเล็ก ชั่วโมงครึ่งตลอดคลอง มาถึงพลับพลา
 ขางนกแขวก ถ้าจะไปราชบุรีก็ทันเหลือหลาย แต่ขัดข้องที่กระบวร
 จะมาไม่ทัน ไม่ไ้หยุดกินกลางวันแห่งใด เลยมากินที่พลับพลา
 ที่เคียว

น้ำราชบุรีล้นมากตลิ่งสูง แต่ได้แลเห็นแลได้ข่าวว่าข้างามทั่ว
 ทุกหนทุกแห่งไม่มีเสียเลย ยังหวังใจกันอยู่ว่าน้ำคงยังจะมาอีก

(๑) เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ต่อมาเป็นเจ้าพระยาวงศาอนุประพัทธ์

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ ลงเรือล่องลงไปตามลำน้ำ เลี้ยวเข้า
คลองขางน้อยฝั่งตะวันออก คลองนี้เป็นคลองเก่าลึกแฉกกว้าง สายน้ำ
เชี่ยวแรง ตามลำคลองเป็นส่วนหมากมะพร้าวแลผลไม้แน่นหนา
ลักษณะสวนเมืองสมุทรสงคราม มีบ้านเรือนฝากระดานเป็นพื้น ติดต่อกัน
เข้าไป วัดใหญ่ ๆ ก็มีหลายวัด ข้างในมีทางแยกหลายแยก แต่ที่
เป็นทางร่วมไปคลองท่าเนรศวรทางหนึ่ง ไปสมุทรสงครามทางหนึ่ง
ออกทางปากคลองนี้ทางหนึ่ง มีตลาดซื้อขายของสด เป็นตลาด
ประจำอยู่ทุกวัน แต่ทางท่าเนรศวรได้ปิดเสียเมื่อเวลาทำประตุน้ำขึ้น
แล้ว เพราะฉะนั้นจึงได้ขาลงมาคลองนี้ไหลเชี่ยว ระยะทางตั้งแต่
พลับพลาขางนกแขวกไปจนสุดตลาด อยู่ในชั่วโมงหนึ่ง ทั้งไปทั้งมา
ขาไปทวนน้ำในคลอง ขามาทวนน้ำแม่น้ำ กลับมาถึงแต่เวลาบ่าย
ยังไม่ทัน ๔ โมง คอยอยู่จนกระทั่งบ่าย ๕ โมง กระบวรจึงได้มา
ถึง ผิดกันถึง ๒ ชั่วโมงเหลือเกินจริง ๆ ได้ความจากบริพัตร^(๑)ว่า
เวลาเรือกระบวรมาถึง รัศมีน้ำถึง ๕ ศอก แบ่งเข้าประตุน้ำเป็น ๓ คราว
คราวหนึ่งถึงชั่วโมงหนึ่ง กินเวลาสามชั่วโมง ต้องซื้อเคียวตาม
ลำคลองถึงร้อยเส้นต่อ ๒๐ นาที จึงมาถึงไม่ทันค้ำคอง วันนั้นฝน
ตอนแรกมาพ่น ถูแต่เล็กน้อย ต่อเมื่อซากลี้จากคลองขางน้อย
จึงถูกบังเล็กน้อย

(๑) สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต ทรงบัญชาการ
ทหารเรือ

๗

วันที่ ๓๑ เวลาเช้าลงเรือกระบี่ ชนมาแวะเข้าคลองบางช้างฝั่ง

ตะวันออก คลองนี้เล็กกว่าบางน้อย ไม่เป็นส่วนเป็นคลองเข้าไปใน
นา บ้านเรือนมีราย ๆ มีเรือเข้าไปรับขึ้นบกเข้า ปลายคลองก็ผ่านนา
คลองลึกตั้งแต่บางนกแขวกขึ้นมาถึงเมืองราชบุรี ซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยา
ชุกได้ผ่านคลองนี้ แต่คลองลึกนั้นคนเสียใช้ไม่ได้ช้านานมาแล้ว ได้
ใช้อยู่ประมาณสัก ๖ ปี พระยาราชบุรีราช^(๑) กล่าวว่า ปลายคลองแถบนี้
ต้องเบนลงข้างล่างเป็นธรรมชาติ คลองที่ขุดนี้ปากคลองขึ้นข้างเหนือ
ทรายจึงได้มันขึ้นปากคลองเสียเร็ว ออกจากคลองบางช้างขึ้นมาราชบุรี
พักที่เรือนหน้าบ้านเทศา ซึ่งได้ให้ชอกรมรดไฟไว้แต่ก่อน พระยา
ไกรเพชรจัดการรับรองแข็งแรง เลี้ยงคหบดีบริบูรณ์มาก มีทั้งของสด
สำหรับทำครัวด้วย พระยาสุริยาภิรมย์ออกมาช่วย พระยามนตรี
ตั้งเรือนอยู่เหนือโรงเหล้ารัฐบาลโตเมืองก็ได้มาด้วย พร้อมทั้งพระยา
สุรินทรภาไชย พระยาราชพงศานุรักษ์ พอมาถึงได้ไปคูวัดสัตตนาถ-
ปรีวัตร ซึ่งพระพุทธรักษา^(๒) ได้ขยายพระอุโบสถกว้างไปอีกมาก

(๑) เป็นนายอำเภอ เมืองราชบุรีผู้นำเสด็จ

(๒) ชื่อบุคคลที่ปรากฏในวรรณคดี พระยาไกรเพชรต้นสงคราม (แก่ บุนนาค)
เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลราชบุรี พระยาสุริยาภิรมย์ (เกิด บุนนาค) กับคุณหญิง
ล้นจี่ พระยามนตรีสุริยวงศ (ชั้น บุนนาค) พระยาสุรินทรภาไชย (เทียบ
บุนนาค) ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรี พระยาราชพงศานุรักษ์ (ชาย บุนนาค)
ผู้ว่าราชการเมืองสมุทรสงคราม พระพุทธรักษา (จิตร) พระราชคณาธิบดีสัตตนาถ

เกือบเท่าแนวสีมาเดิม แต่เพื่อต้องการห้องให้มาก และไม่ให้
เกินพัทธสีมาเดิมด้วย จึงได้ทำเฉลียงฉ้อเข้ามาในประธานด้านหลัง ก่อ
นำบรรณาลัยหลังสพาน ซึ่งเห็นว่าจะไม่ทนอยู่ได้เท่าไร ได้ขอกยม
ขยายพัทธสีมา ให้แก่หลังโบสถ์เดิมเฉลียงออกไป ให้ตั้งต้นเรียบราย
ต่อไปใหม่ ได้ประติมาไว้ ๒๐ ซั้ง (ยี่สิบซั้ง) มีพระสงฆ์ถึงสามสิบ
เศษ เวลาบ่ายได้ลงเรือตามลำน้ำ ไปเลี้ยวเข้าคลองบางหลวงร้อย
จนถึงทางแยกที่จะไปแขวงใต้ต้องกลับ

เมืองราชบุรีพลเห็นแปลกกว่าแต่ก่อนนั้น คือตกตลาดซึ่งทำ
แล้วเสร็จ ถัดไปก็ศาล ๆ นี้ใหญ่โตสูงตระหง่านผิดปกติอื่น ตาม
แถบที่ตั้งเขาปูนแต่ก่อนราย ๆ กันอยู่นั้น เดียวกันติดกันตลอดคั้งน้ำ
ชั้นกัน ๒ ชั้น ๓ ชั้น ฟากตะวันออกก็มี เห็นจะเป็นด้วยปูนใช้การที่
กรุงเทพฯ ๑ มากจน จึงได้เอาปูนทวขึ้นหลายเท่า มีที่แลเห็นแปลก
คือวัดศาลาปฏิสังขรณ์ใหม่ ท่านผู้หญิงจ้ะเรียบรายปฏิสังขรณ์ กับ
วัดโคกม่อพระศรีศรีบุญญามหานี้ ^(๑) สร้างเป็นมณฑปยอดเป็นพระเจดีย์
มีระเบียงทั้งพระพุทธรูปรอบทำนองพระนครหลวง แต่ย่อม แลพระ
ระเบียงหันหน้าออกข้างนอกทงามพอใช้ เลี้ยวแต่่มงสังกั แลเห็น
มันเป็นกำมลอไป

(๑) ผู้มีชื่อในวรรคนี้ ท่านผู้หญิงจ้ะ ภรรยาพระยาภักดีนฤบดินทร (ถั่ง)
จางวางเมืองราชบุรีแต่ก่อน พระศรีศรีบุญญามหานี้ (อ่อน) เป็นพระครู
เจ้าอาวาสวัดศรีสุริยวงศ

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒

เมืองราชบุรี

วันที่ ๒ กันยายน รตนโกสินทรศก ๑๒๘

บอกมายังมกุฎราชกุมาร ต่อไขบอกฉบับแรก

เมื่อวันที่ ๑ กันยายน เวลาเช้า ได้ขึ้นรถเจ๊กไปแถวตลาด ถนน
 ริมน้ำตั้งแต่หน้าบ้านเทศาไปใต้ถมศิลาเขาหลวง บดแน่นเรียบร้อยที่
 ตลอดจนถึงที่ว่าการมณฑล ถนนสายที่เกิดความในหนังสือพิมพ์นั้น
 อยู่บ่อย ๆ นั้น คือถนนเทียมไปข้างทางรถไฟสำหรับไปสถานีท่าเรือ
 ร้อยเสร็จแล้วไม่ต้องเกิดความ แต่ถนนนอกนั้นยังไม่เป็นแก่นสารอะไร
 เลย สายหลังด้วยอิฐเหมือนถนนเสาชิงช้าครั้งรัชกาลที่ ๔ ที่ลุ่มต่ำ
 กว่าถนนสายหน้าเป็นอันมาก เมืองราชบุรียังไม่เข้าเป็นภูมิวิเศษ
 อย่างไรเข้าได้ ถ้าตั้งมิวนิชิเปอลจะได้แต่ตลาดพระคลังข้างที่
 รายเกี้ยวเป็นเนื้อ นอกนั้นก็แต่กระแสนกระสาย ตึกตลาดพระคลัง
 ข้างถนนคดแน่นหนาที่มาก ตัวตลาดของสดไม่พอช่งที่จะขยายยังติด
 เกาะเกาะต่าง ๆ ด้านหลังเป็นตึกเก่าที่จะต้องรื้อ ด้านหน้าเป็นโรงตำรว
 ฏธซึ่งจะย้ายไปไหนก็ยังไม่ได้ ที่พักมิชชันนารีเข้าไปแซกอยู่ในระหว่าง
 นั้น ยังจะต้องย้ายเปลี่ยนกันอีกหลายต่อ จึงจะขยายตลาดออกไปได้
 พิเคราะห์ดูตึกกรมที่ท่า ๆ ขึ้นไว้ก็เป็นเครื่องนำสังเวช แต่จะทนสู้เรือน
 ฝากระดานก็ไม่ได้ เพราะเหตุที่ทำตึกแต่ไม่รู้จักวิธีทำตึก ปลุกสร้าง
 ขึ้นเหมือนยังเรือนไม้จั่นแน่นกำมัลลไปทั้งนั้น ตึกสมเด็จเจ้าพระยา

ซึ่งเป็นที่ว่าการท่งใหญ่ท่งโต ก็ต้องมุ่งจากท่งกระเบื้อง ท่งเก่า
ซึ่งอยู่ตรงอาลุนอาลุน (สนามหญ้าใหญ่) ไล่ไปจนตารางไปพลาง
อยู่บัดนี้ ก็อยู่ใต้ด้วยคำขุน ตารางใหม่ทำข้างล่างลงมาหลังบ้านเทศา
ยังไม่แล้ว ท่งนั้นในสมุทสามสิบสองเล่ม^(๑) ของมหาศไทยกะว่าจะทำ
เป็นที่ว่าการมณฑลแต่เห็นจะยังล็ก เลยขอไว้ว่า ถ้าจะทำแล้วขอให้
ทำเป็นตึกถาวรมั่นคงทีเดียว อย่ารื้อตึกลงปลูกเรือนฝากระดานครอย
เลย เพราะราชบุรีมีพร้อมทั้งอิฐ หิน ซึ่งได้ ล้มกล่าวในรายงานฉบับก่อน
ว่าได้เกิดโรงสีไฟขึ้นโรงหนึ่งข้างใต้หน้า ใช้นั่งก่ออิฐถือปูน แต่ยังไม่ได้
ลงมือทำการ เมื่อตึกลาตลอคแล้วได้ ไปวัดศรีสุริยวงศ์ ยังไม่สู้
ชำรุดมากนัก กลับมานั่งพักบ้านเทศาแลกินกลางวันพร้อมด้วยเจ้านาย
เวลาเย็นลงเรือไปบ้านพระยามนตรีสุริยวงศ์ ซึ่งอยู่ใต้เกาะลงไป
หน่อยหนึ่ง เขาเลือกได้ ที่ที่เป็นที่ตอนปลูกเรือนกำมลอ ๆ แต่ทำเข้า
ท่งที่ ตกแต่งสนก เลยงเปิดโกปลูกต้นไม้ที่เป็นที่สบายอยู่
วันที่ ๒ กันยายน เวลาเช้า ได้ขึ้นรถไปข้ามสะพานรถไฟดูโรง
ทหารในเมือง การที่ยังไม่สำเร็จเมื่อครั้งก่อน แล้วสำเร็จขึ้นอีกหลาย
อย่าง มีโรงทหารปืนใหญ่เป็นต้น ได้ตรวจดูที่โรงทหารปืนใหญ่ แลให้
แสดงวิธีใช้ ปืนใหญ่ให้ดูแล้ว ได้กลับลงทางสะพานหน้าบ้านผู้บังคับการ
ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับที่พัก ลงเรือพายข้ามมาขึ้นที่อยู่
มีฝนตกแต่ตกเป็นพัก ๆ ไม่กีดแก่การที่จะเที่ยวเตร่ แลไม่ตก
พรวดพราด เวลากลางวันไม่สู้ร้อน แต่เวลาเย็นรุ่งหนาวต้องห่มผ้า

(๑) หมายความว่าความคึกซึ่งจะทำแต่ไม่รู้ว่าจะทำได้เมื่อใด

ที่บอกข่าวสองวันนี้ จะให้เป็นเขตเวลาที่อยู่เมืองราชบุรี ตั้งแต่พรุ่งนี้ไป
จะเป็นเวลาเดินทาง จะบอกข่าวฉบับอื่นต่อไป

ป.ล. เมื่อเขียนหนังสือแล้ว เวลาเย็นได้ไปวัดช่องลม ซึ่ง
พระครูอินทเขมา เจ้าอาวาสมาหาถวายพระราชกุศล แต่เรียกว่า
วัดช้างล้ม ได้กล่าวว่าเป็นที่ช้างล้ม ช้างไม่มีอะไรน่ากลัวอย่างเดียว
รกรงวัง วัดราชบุรีแล้วอย่ากลัวเลยเลยดีกว่า กลับมาจากวัดเลยไป
ดูที่สถานีรถไฟตามถนนเกิดความ ถนนนั้นเป็นที่เรียบร้อยพอใช้ได้
แต่มีที่ซึ่งต้องพิจารณาเป็นอันมาก เช่นทำนบกั้นคนกันน้ำกันน้ำข้างนอก
ได้ แต่น้ำข้างในออกไม่ได้เห็นน้ำเฟอะพะล้นก็มือเขาก็ดึงตั้งระหัด
ทั้งนี้เพราะไม่ได้ถมดินตามความคิด การจะถมก็มากเห็นจะยังนาน
ที่สเตรชั่นรถไฟก็ยังไปคนละทางอยู่ข้าง ราษฎรที่ไต่บันทุกสิ่งของมา
แต่เพื่อขบวนหรือพระปฐมเจดีย์ ไม่สามารถจะขนของตามทางบกซึ่งอยู่
หลังสเตรชั่นได้ ไม่มีพาหนะอะไรจะขนนอกจากจะจ้างเก๊กหาบ ส่วนคลอง
ไปอยู่หน้าสเตรชั่นตรงกันข้าม รถมารถข้างหน้าสเตรชั่น ขันของลงเรือ
ต้องข้ามราง เจ้าพนักงานเขาก็ห้ามไม่ให้ข้าม แต่ราษฎรก็ข้าม
เพราะไม่ข้ามก็ไปลงเรือไม่ได้ นายสถานีต้องเลยอลุ่มอล่วยไปข้าง
คือนายสถานีเป็นคนไทย การที่ฝนกันเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนี้มักจะมี
ในระหว่างกรรมรถไฟกับคนโดยสาร วันนี้ฝนไม่ตกเลย

จ.ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓

เมืองกาญจนบุรี

วันที่ ๗ กันยายน รตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึงมกุฎราชกุมาร

ได้รับหนังสือฉบับที่ ๑ ก็ทราบวันราชการ วันที่ ๓๐ ที่ ๑ ที่ ๒

ได้ทราบความแล้ว

อนสนธิ์ขอกราบอาราธนาฉบับที่ ๒

วันที่ ๓ เมื่อเวลาเช้าฝนตกหนัก ได้จัดการไว้ว่าจะไปประชุมเจดีย์
จนต้องยกเลิก ด้วยเหตุว่าจะหาพาหนะอันใดไปให้ถึงสถานที่ซึ่งอยู่
กลางทุ่งไม่ให้เปียกฝนเป็นว่าหาไม่ได้ รถม้าก็มีพวกรถเข้าพอใช้ ได้
รถเจ๊กก็แต่ไม่พอที่จะร่วมฝนได้เลยสักอย่างเดียว กำหนดรถไฟเวลา
๒ โมงครึ่ง จน ๒ โมงแล้วฝนก็ยังตกสักครู่หนึ่งจึงหยุด ถ้าหากว่า
จะย่นไปขึ้นรถไฟถึงสถานที่ต้องเกินเวลา แต่รถไฟเขาขอมมารับที่สะพาน
จึงเป็นอันสำเร็จได้ ขึ้นรถไฟพิเศษไปประชุมเจดีย์ ส่วนข้างในขึ้นไป
ด้วยกระบวร

เมื่อถึงประชุมเจดีย์ ได้แวะไปพูดลาทั้ง ๒ ข้าง เห็นติดแน่นหนา
บริบูรณ์ก็ เกือบจะว่าตลาทไหนดูไม่ได้ แต่พื้นยังเป็นโคลนลุ่มดอน
ต้องโรยเกลบ จะต้องคิดจัดการใหม่ให้สะดวกขึ้น ส่วนถนนที่เป็นของ
สหวิทยาลัยยังไม่ได้ถมหิน เห็นว่าเป็นการสมควรแต่ที่จะต้องถมหิน
อย่างราชบุรี แล้วแต่การที่จะทำนั้น ถ้าทำให้นั้นคง คือมีหินเป็น

อัยยหาณีก่อนข้อมแล้วจึงโรยละเอียต ซึ่งต้องลงทุนมากแต่ทนนานนั้น
 จะดีกว่าที่จะรีบโรยให้ทั่วไปทกถนน เพราะที่ประชุมเจ็ดยังถึงถนนไม่ได้
 โรยหินก็แห้งเร็ว รถไม่มีที่คัน ถ้าทำเสียให้ถึงจะได้แต่ที่ละน้อย
 คงจะทนไปได้ตั้ง ๑ ปี ถนนซ้ายพระจากสถานีไปต.เรียบร้อยก็ ต้น
 มะขามงามตลอดจนถึงบันไดใหญ่เบ็ดเตล็ด แต่ตก ๒ ข้างถนนออก
 จะไม่มีใครคิดเพราะเข้าไปรวมกันอยู่ในตลาดเสียหมด พระประชุมเจ็ดยัง
 แปลกกับที่อื่น ถ้าไม่เข้าไปในตลาดแล้วคนละไม่มีเท่าไร ได้ขึ้นรถไป
 ทถนนเทศาจนตลอด ต้นมะขามงามก็เหมือนกัน แล้วคิดจะไปทักนิธ
 พระประชุม แต่ด้วยเหตุที่ฝนตกตั้งแต่ ๗ ทุ่มจนถึง ๒ โมงเช้า ปลายถนน
 หน้าพระแลถนนขวาพระจมอยู่ในน้ำ ต้องขึ้นรถไปในน้ำเช่นนั้น เลี้ยวถนน
 หลังพระ เป็นน้ำเป็นโคลน จะไปแห่งใดอีกด้วยรถไม่ได้ แต่เวลา
 ยังวันอยู่ จึงได้ขึ้นรถแท็กซี่กลับไปที่ทางถนนหลังพระ แล้วไป
 ตามถนนไปสนามจันทร์ ซึ่งปลูกต้นไม้ให้ร่มเงามากแล้ว จนถึงบ้าน
 สนามจันทร์^(๑) ได้พบฝรั่งที่ใช้ให้เพาะปลูกอะไรอยู่ในที่นั้น มีน้ำฝน
 ชิงเป็นแห่ง ๆ ได้ขึ้นดูเรือนมีลมพัดเย็น แต่ดูการตกแต่งพื้นแผ่นดิน
 จะยังมากอยู่ กลับมาทางเดิมเลยไปถนนขวาพระ วัตนันว่าเป็นอัน
 แล้วสำเร็จใหญ่โตมาก แต่น้ำฝนซึ่งท่วมไปทั้งหมด ได้ขึ้นลานพระประชุม
 ทางถนนหน้าพระ พระนิกรม^(๒) ไปคอยอยู่ที่วิหารวันออก ได้ถามไถ่
 ความเป็นที่เรียบร้อย การประดิษฐ์กระเบื้ององค์ประชุมเจ็ดยังมากอยู่
 แต่การข้างล่างต.เรียบร้อยบริบูรณ์ขึ้น ต้นมอกลานปลอกไว้บน
 ลานพระ ไม่โตตามที่ควรจะได้ เห็นจะเป็นด้วยรากติดอิฐข้างล่าง

(๑) ได้สร้างเป็นวังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชในสมัยนั้น

(๒) พระนิกรมมุนี (ชื่อน) ภายหลังได้เลื่อนเป็นพระราชโมลีมาอยู่วัดราชบุรณะ

แต่ถ้าจะตกกลายเป็น น้ำจะดีกว่าไม้ ที่ปลูกบนแผ่นดิน คิดจะปลูก
ต้นไม้ชอกานดินนหลังพระให้ตลอด เป็นการทดลองว่าพื้นที่เป็นทราย
เช่นนั้นจะงามหรือไม่

พระยาศิริไชย (๑) ได้ลงกับเข้าอย่างจีน แลพักอยู่จนเวลาบ่าย ๓ โมง
จึงได้ ขึ้นรถไฟกลับลงมาลงที่บ้านโป่ง พักพลับพลาแรม

วันที่ ๔ ได้ ขึ้นมาด้วยกระบวนรถไฟ เพราะท้องไม่สู้ปรกติ แต่ก็
พอที่ถูกลูกกลางทาง พักที่พลับพลาตรงท่าเรือพระแท่นข้าม พลับพลา
๒ แห่งนี้เขาทำบนบกแขวนสูงเต็มที ทั่วเวลาเมื่อแรกทำกำลังน้ำมาก
ถูกเวลาน้ำลดเข้าต้องขุดปร้าเต็มประตักประตักมาก พระยาประสิทธิ์
สงคราม (๒) ลงมาแจ้งว่าน้ำกำลังขึ้น เห็นจะไม่สู้ดีของอย่างเช่นที่คาด
ไว้แต่ก่อน ร้องเคาะพระบารมี ฝนก็ไม่ใคร่จะมี แต่ที่น้ำขึ้นมาเห็น
จะเป็นด้วยฝนข้างเหนือ

วันที่ ๕ มาโดยเรือกระบวนอีก ถึงพลับพลาเมืองกาญจนบุรี
เวลาบ่าย ๕ โมง ระยะทางที่มา ๒ วันก่อนจอดเต็มที จะว่าน้ำมากพอ
แลเห็นขนดลึงก็ไม่ใช่ จะว่าน้ำน้อยสนุกในเชิงหากก็ไม่ใช่ ครึ่ง ๆ
กลาง ๆ เบื่อตา แต่ระยะทางวันนี้มีภูเขาสูงงดงามดี
สังเกตได้อย่างหนึ่งว่า คนคงจะมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ผังนาที่
เป็นป่าเปลี่ยววมน้อย พระยาประสิทธิ์สงครามว่าไว้ยาตลอดไปทั้งนั้น
ราษฎรที่ไต่พบปะ บอกว่าราคายากำลังดีทุกปาก

(๑) พระยาศิริไชยบุรินทร์ (สุข โชติเสถียร) ผู้ว่าราชการเมืองนครชัยศรี
ต่อมาเปลี่ยนเป็นพระยาธัชไชยชาญยุทธ สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์

(๒) พระยาประสิทธิ์สงคราม (นุช มหานครานนท์) ผู้ว่าราชการเมืองกาญจนบุรี
ต่อมาเป็นพระยาสุโขทัย

พลับพลาครั้งนี้ไม่ได้ดังที่เคย
ฝั่งตะวันตก แรกมาถึงแทบจะจำไม่ได้ เหตุด้วยเคยเห็นกาญจนาบุรี
มา ๓ เทียวแต่ก่อนเป็นน้ำแล้งทุกครั้ง คราวนี้น้ำน้ำคือน้ำอื่นไป ต้อง
ลงเรือเล็กพายไปเที่ยวทูลฐานที่เคยจำจึงนึกได้ พลับพลาที่ทนาย
ขวยเป็นแพ ปักแต่ขื่อเรือจอดสยาย ชันลงง่าย

วันที่ ๖ ลงเรือยนต์เล็ก ๒ ลำ ข้างในไปเรือใหญ่ ๒ ลำขึ้นไป
ลำแม่น้ำน้อย แวะที่เตาปูน ซึ่งภรรยาข้าราชการแลพ่อค้ามาตั้ง
ร้านของเลียงเป็นทรมมต้นไม้ใหญ่มาก ต้นทางที่จะขึ้นไปถ้าใหม่ หยด
หักเลียงหักแล้ว ไกลลงเรือเล่นต่อขึ้นไป ข้ามแก่งหลวงแก่งน้อย
ซึ่งไม่มีอะไรสังเกตได้นอกจากกรวย ข้างไม่ขบขันเสียจริง ๆ ขึ้นไป
หยดหักจอดเรือกึ่งกลางวันทิวหมอก แล้วจึงเล่นต่อไปจนถึงลำพาชี
เป็นระยะทางเท่าที่เคยขึ้นไปด้วยเรือแจวมาแล้ว ๓ วันจึงได้กลับ ถูก
ฝนเมื่อจะออกจากแม่น้ำน้อย

วันที่ ๗ วันที่ ๘ ขึ้นไปคูเมือง ขึ้นตรงประตูเหนือ แล้วเลี้ยวมา
หน้าเมืองค้อมกำแพง ข้างมากกว่าราชบุรี ไปจนถึงวัดท้ายเมือง
แหว่งทิวที่เรียกว่าชุมพลชนะสงคราม แล้วกลับเข้าประตูข้างใต้ ซึ่งแบ่ง
เขตเป็นฝ่ายทหาร ทูลว่าการแลโรงทหารแล้วไปแวะที่หลักเมืองซึ่ง
มีศิลาจารึก กำหนดเมื่อสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ขึ้นมาสร้าง ศาล
แลศาลากลาง ผ่านออกทางประตูเหนือไปตามตลาดเหนือเมือง จนถึง
วัดเหนือเรียกว่าวัดเทวสังฆาราม วัดแรกเป็นพระครูเจ้าคณะเมือง

วัดหลังนี้เป็นพระครูเจ้าคณะรอง คล่องแคล่วทั้ง ๒ คน สวดมนต์แข่ง
 สมทบกันมาสวดที่แพตรงเรือข้ามทกคืน สวดเหมือนพระบางกอกใน
 วัดที่ไม่ขี้เกียจเลย (๑) แต่วัดหลังนี้เห็นจะมีสัปปยัตติกมาก ยวิบูรณกว่า
 วัดแรก ราษฎรมาคอยหาเป็นอันมาก จนถึงพอกบ้านหนองชาวักพา
 กันมา พกรราษฎรหนองชาวนั้นอยู่ข้างจะเก้งในการพดจากลำหาญ เคย
 เข้ามาแต่รัชกาลที่ ๔ กรายทูลให้ถอดพระยาภาณุจนบุรีครั้งนั้นเสีย
 คนหนึ่ง ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ก็ได้ถอดเจ้าเมืองเสียคนหนึ่งเหมือนกัน
 มีราษฎรมาสานเสื่อไม้รวกให้ดู การที่สานวันนี้เป็นพิเศษ ทำพร้อมกันถึง
 ๑๐ คน เป็นเสื่อขนาดใหญ่ แต่ถ้าปรกติเขาทำกว้าง ๔ ศอก ยาว ๔ ศอก
 ๒ คนถือไม้ ซึ่งเรียกว่าและคนละอัน หันหัวออกข้างนอกคนละข้าง
 ใช้เปลือกแสดลงพรตชักเป็นลายทำรวกเร็วดี ทำ ๒ คนนั้นได้วันละ
 ราคาคนละ ๕ สตึง ถ้าฝนขนาดใหญ่ราคาก็มากขึ้นไป ของในตลาดไม่
 เห็นมีอะไรนอกจากของกรุงเทพฯ แลผลไม้ในพื้นเมือง

มีวัดญวนมาตั้งประชิดติดต่อกับวัดเห็นอนวัดหนึ่ง ได้ตั้งมาช้านาน
 แล้ว มีพระพุทธรูปใหญ่ ๓ องค์ ว่าเป็นพระศิลาไปทำมาแต่เมือง

(๑) สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดทรงฟังพระสงฆ์สวดมนต์ เวลาเสด็จประพาส
 ตามหัวเมือง ถ้าพลับพลาอยู่ใกล้วัด เวลาเย็นโปรดให้บอกพระสงฆ์ว่าเคยสวดมนต์ทุกวัน
 อย่างไรให้สวดตามเคย อย่าหยุดเสียเพราะเหตุที่เสด็จประทับอยู่ใกล้วัด พระสงฆ์
 วัดไหนสวดมนต์ดี บางทีก็พระราชทานรางวัล พระสงฆ์ที่มาสวดมนต์ถวายทรงฟังที่
 เมืองกาญจนบุรีครั้งนั้น เสด็จประทับอยู่ ๓ คืน สวดถวายทรงฟังจบทั้ง ๔ ภาค ได้
 พระราชทานรางวัลขึ้น ๑

กาญจนบุรีเก่า อาการกิริยาของวัดแลของพระหันเข้ามาข้างไทย
พระพุทธรูปไม่มีพระจีนเลย เวลาสวดก็นั่งสวดอย่างไทย ๆ ความเป็น
อย่างเฝ้าอยู่ก็มีที่จุดประทัดแลทอดตัว เห็นจะคิดเห็นว่าไม่ผิดอะไร
กันกับวัดพนัญเชิงแลวัดกัลยาณมิตร (๑)

ที่จริงมีฐานเมืองปากแพรกดีกว่าเมืองที่เขาชนไก่ เพราะตั้งอยู่ใน
ที่รวมแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๒ แม่น้ำ พนแผ่นดินที่ตั้งเมืองก็สูง แลเห็นแม่น้ำ
น้อยได้ไกล ป้อมกลางย่านตั้งอยู่ตรงลำน้ำทีเดียว แต่การก่อสร้าง
ข้างไม้แน่นหนาเสียจริง ๆ ขำรดแหงนหัวหรือไปไต่เอง เมืองนี้ใช้ใบ
เสมาที่เรียกว่าเสมาย่อม ไม่ใช่ใบเสมาที่เป็นหลักอย่างเมืองราชบุรี
ลักษณะรูปเสมาย่อมเกิดมาจากคายทำด้วยไม้ เสมออย่างกรุงเทพ ฯ นั้น
เดิมคงจะใช้ไม้ทั้งต้น หยักปลายเป็นรูปเม็ด ฝ่ายใบเสมาย่อมนั้น
คงจะเกิดขึ้นด้วยตักกระดานระเนียด แล้วแหะปลายระเนียดลงไว้เป็น
ช่องขุ่น ครั้นเมื่อทำป้อมก่ออิฐถือปูนก็ยังใช้ตามแบบเดิมนี้คิดมา
เมืองกาญจนบุรีนี้เล็กกว่าเมืองราชบุรีมาก

(๑) วัดฐานเดิมมีขึ้นที่เมืองกาญจนบุรี เมื่อรัชกาลที่ ๓ ครั้งทำสงครามกับญวน
มีพวกญวนสมัคตามกองทัพเข้ามาอยู่เมืองไทย พวกที่เข้ารีตถือศาสนาคริสต์โปรด ฯ
ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สามเสนด้วยถนัดกับพวกเชื้อสายโปรตุเกสถือศาสนาคริสต์ ซึ่งเข้ามา
จากเมืองเขมรก่อนนั้น ส่วนพวกญวนที่ถือพระพุทธศาสนาโปรด ฯ ให้ออกไปรักษาป้อม
ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ที่เมืองกาญจนบุรี จึงเกิดมีบ้านและวัดฐานขึ้นในที่นั้น ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔
พระราชทานอนุญาตพวกญวนเมืองกาญจนบุรี ซึ่งมีใจสมัคจะเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ
ให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ริมคลองผดุงกรุงเกษม จึงได้สร้างวัดฐานน พระราชทานนามว่า
“ วัดสมณามันนิวิหาร ” ซึ่งปรากฏอยู่ในท้องที่อำเภอคูศิต

สอยถามพระยาระทาง ตั้งแต่ปากแพรวขึ้นไปถึงลาดหญ้า ซึ่งอยู่ในลำน้ำใหญ่ ๓ ชั่วโมง ตั้งแต่ลาดหญ้าขึ้นไปเขาชนไก่อีกชั่วโมงหนึ่ง เป็น ๔ ชั่วโมง ถ้าจะขึ้นไปเมืองศรีสวัสดิ์ ทางเรือแจว ๑๕ คืบ เพราะน้ำแรงมาก เรือยังเที่ยวต่อไปจากศรีสวัสดิ์ได้อีก ๕ คืบ น้ำแควใหญ่เวลาน้ำขึ้นเรือยังไม่สะดวก รพ^(๑) ได้ขึ้นไปลองดูเพื่อจะตรวจทางไปจักรบั้น เพราะฉะนั้นจึงได้เลิกไม่ขึ้นทางแควใหญ่จนถึงเมืองเก่าดังที่ได้กะไว้ ซึ่งเป็นดังนี้เพราะน้ำน้อยเท่านั้น ถ้าหากว่าได้มาตามกำหนดเดิมจะขึ้นไปถึงไหนก็ขึ้นไปได้

ผู้ที่มาไม่มีผู้ใดเจ็บไข้เพราะกินฟ้าอากาศของเมืองนี้ เป็นแต่เจ็บไข้มาแต่เดิม หรือเป็นด้วยเหตุอื่น ๆ

สยามินทร์

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔

เมืองสมทสงคราม

วันที่ ๓๐ กันยายน ร. ศก ๑๒๘

ถึงมกุฏราชกุมาร

ด้วยได้รับหนังสือฉบับที่ ๒ ส่งรายวันราชการ ๕ รายวันมานั้นได้
ทราบแล้ว

อนึ่งนิราชมารบอกระยะทางต่อจากหนังสือฉบับที่ ๓ ครั้งก่อน เมื่อ
วันที่ ๘ กันยายน ได้ให้กระบวนช้างในลงเรือนต์ ๒ ลำล่องนำไปก่อน
เพื่อจะไปขึ้นที่บ้านโง้งไปนมัสการพระปฐมเจดีย์แล้วแลไป เมืองราชบุรี
โดยรถไฟ ตัวฉันเองได้ลงโดยเรือกระบวน เพราะได้รับคำเชิญให้
เปิดสะพานที่ตำบลโพธาราม เรือล่องเร็วกว่าที่คาดหมายมาก ได้มาถึง
โพธารามในเวลาเที่ยง ขึ้นสะพานอันจะเข้คั้นนั้น เจริญขึ้นไปตาม
หนทางที่จะไปสเทชันรถไฟ แล้วเลี้ยวซ้ายไปวัดโพธาราม ออกจาก
วัดโพธารามลงตามทางซึ่งตรงลงไปสะพานวัด แต่เป็นร้านขายของทั้ง ๒
ฟาก แล้วจึงเลี้ยวไปตามในตลาดริมน้ำ ไปจนถึงตลาดซึ่งเกือจะ
ถึงที่ว่าการอำเภอ ราษฎรได้คาดหมายว่าผู้มาตลอดทาง ตำบลโพธาราม
นี้เป็นที่ตลาดอย่างสำเพ็งยศยาวมาก ผู้คนแน่นหนา จำนวนคนใน
อำเภอโพธารามถึง ๔๐,๐๐๐ มากกว่าอำเภอเมืองราชบุรี เมื่อเสร็จการ
เที่ยวตามตลาดตลอดแล้ว กลับลงเรือล่องมาถึงที่พักเมืองราชบุรีเวลา
บ่าย ๔ โมง แต่พวกที่ไปพระปฐมเจดีย์ได้กลับมาถึงต่อเวลาบ่าย
๕ โมงเศษ

พระรูปสมเด็จพระปิยะนาเจ้าสุโขทัยมหารศรี พระอัครราชเทวี
ทรงฉายกับสมเด็จพระธิดา แลสมเด็จพระโอรส
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔

วันที่ ๘ กันยายน ระยะทางวันนั้น ออกเรือสายล่องลงมาถึง
หน้าท่าว่าการเมืองสมุทรสงคราม พักที่แพตามเคย แล้วได้ลงเรือยนต์
ออกไปที่ปากอ่าว แล้วแล่นกลับขึ้นมาเข้าปากคลองสุนัขหอน
หน่อยหนึ่ง แล้วกลับแล่นขึ้นไปอำพวา แวะเยี่ยมชนวิจิตรสมรรถการ
นายอำเภอ ซึ่งได้เคยปลอมไปบ้านเขาเมื่อมาเที่ยวครั้งก่อน^(๑) แล้ว
ล่องกลับไปเข้าคลองอำพวา ประสงค์จะไปให้จนถึงวัดดาวโคง แต่เห็น
คลองยาวโคงแคบลงทุกทีกลัวจะกลับเรือไม่ได้ จึงได้ล่องกลับออกมา
ตามทางเดิม แวะกินน้ำชาที่บ้านชายบิพัตร ซึ่งตั้งอยู่ในคลองอำพวา
ไม่ลึกเท่าใด แล้วจึงได้กลับมาเรือ วันนั้นยังแต่เย็นน้อยกว่ากรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๐ กันยายน ลงเรือไปขึ้นที่วัดอำพวันเจดีย์าราม พวก
ราชินิกุลมาคอยเฝ้าในที่นี้ วันที่ลงมือปฏิสังขรณ์ข้างข้างแต่มาคราว
ก่อนไม่ใคร่กระตือรือร้นได้ เหตุด้วยใหญ่โตมาก ไม่มีสมภารที่
เหลือแต่พระอรหันต์อยู่ ๖ รูป เสนาสนะทรุดโทรมทั่วไปทุกแห่ง การ
ปฏิสังขรณ์ ได้ทำแต่เฉพาะพระอุโบสถ แต่คราวนี้เขาได้ถ่างที่ทั่ว
ถึง แลเห็นขอบเขตวัด ซึ่งน่าจะมีราษฎรหูกเลื่อมเข้ามาเสียมากแล้ว
จนที่คอก ๆ กว้าง ๆ ไม่เป็นเหลี่ยม แต่กระนั้นยังใหญ่โตมาก เห็นว่า
การซึ่งได้คิดอ่านสืบเสาะหาที่สวนเดิมของสมเด็จพระรูปนั้น จะหาที่ไหน
ได้ คงจะไ้รวมเข้าอยู่ในวัดนี้หมด จะไม่ใช่แต่เจ้าของเคียว จะพลอย
ศรัทธาตามเสด็จสมเด็จพระอมรินทรไปด้วยอีกมากเจ้าของที่ด้วยกัน ถึง

(๑) เรื่องเสด็จปลอมไปประพาสบ้านขุนวิจิตรสมรรถการ เมื่อพ.ศ. ๒๔๔๑ ความ
พิสดารแจ้งอยู่ในหนังสือ “จดหมายเหตุประพาสต้น” ซึ่งพิมพ์แล้วหลายครั้ง

ซึ่งลูกก่อสร้างจึงเที่ยวขายอยู่ในที่ต่าง ๆ ทั่วไป น่าจะเป็นว่าที่เดิมที่สำคัญ
ทั้งพระอุโบสถขึ้นแล้ว ที่ใครมียกใกล้เคียงถวายเพิ่มเข้าอยู่ในวัด สร้าง
เป็นกุฏิข้างศาลาข้าง วิหารการเปรียญข้าง ภายหลังไปไม่ได้ก็ควาง
แผนที่ในครั้งเดียว มีเงินกระทั่งถึงเมรุยอดหลังคามุงกระเบื้องขนาดใหญ่
แต่อายุของงานที่ทำหรือปฏิสังขรณ์ย่อมต่าง ๆ กัน ทรวัดทรงพระอุโบสถ
เป็นอย่างดีแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เสด็จวัดสุวรรณดาราราม แต่พระ
ประธานเป็นอย่างวิจิตร แต่เดิมนั้นพระเศียร น่าจะมีเหตุแตก
พังอย่างไร ซ่อมขึ้นใหม่เหมือนเก่า พระพักตร์เร็วกว่าพระองค์ แลข้า
เร็วกว่าพระสาวกไปด้วย ชุ่มเสมาเป็นของรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง พระ
วิหารแลกุฏิใหญ่เป็นสมัยรัชกาลที่ ๓ พระปรารักษ์มีระเบียงล้อม รูป
บานบนซึ่งแปลกไม่มีที่ไหนโตเท่านี้ ได้ออกเงินพระคลังข้างที่สำหรับ
ปฏิสังขรณ์อีก ๔,๐๐๐ บาท แลเรี่ยรายได้บ้าง เห็นว่าวัดอำพวันนั้นคง
จะได้คิดจะให้เป็นคู่กันกับวัดสุวรรณดาราราม จึงได้ทรงสร้างบางอย่าง
ทุก ๆ รัชกาลมา จะทิ้งให้สาบสูญเสียเห็นจะไม่ควร ข้อขัดข้อง
สำคัญนั้น คือหาเจ้าอธิการไม่ได้ แต่ก่อนมาเป็นวัดพระราชาคณะอยู่
เสมอ แต่ได้ไทรมเข้าเลยไทรมไม่พ้น เพราะไม่มีใครยอมไปอยู่
การที่ไม่ยอมไปอยู่นั้นเห็นจะเป็นด้วยปราศจากลาภผล ไม่เหมือนวัด
บ้านแหลมแล้ววัดพวงมาลัย ซึ่งได้ผลประโยชน์ในทางคลังต่าง ๆ แต่
ด้วยเหตุที่ไม่มีสมภารคน จนวนรในคลองอำพวัน ก็พากันเข้า
ไปทำบุญเสียวัดปากน้ำลึกเข้าไปข้างใน การที่จะแก้ไขไม่ให้ร้างไม่มี
อย่างอื่นนอกจากหาสมภารทดมาไว้ (๑)

(๑) เมื่อเสด็จกลับได้โปรดฯ ตั้งพระครูวัดบ้านแหลมขึ้นเป็นพระมหาสิทธิการ
ที่พระราชาคณะ ไปอยู่วัดอัมพวันเจติยาราม,

กลับจากวัดไปทำครัวเลี้ยงกลางวันกันที่บ้านชายบิพัตร์ บ้านนี้
ทำเป็นเรือนอย่างไทย สองหลังแฝก แลหอนั่งใหญ่มีฐานแล่นตลอด
เป็นที่สบายอย่างไทย ตกแต่งด้วยเครื่องเฟอนิเชอไทยๆ งามก็ เลี้ยงกัน
แล้วไถ่ลงเรือพายไปตามคลองอำพา แวะวัดดาวดึงส์ที่เคยหยุดพัก
กินข้าวแต่ก่อน แล้วเข้าคลองดาวโด่ง ไปจนถึงวัดดาวโด่ง แวะวัด
ซึ่งไต่เคยดูขนาดแต่ก่อน คิดจะไปขางใหญ่แต่เห็นจะไม่ทันด้วยเย็น
เสียแล้ว จึงไต่เลี้ยวลงทางคลองขวาง ไปออกคลองสุนัขหอน
แล้วกลับเข้าคลองลัดจวนขึ้นมากลางปากคลองเหนือที่ว่าการ

เมืองสมุทรสงครามนี้ ท่วงท่ามีฐานเหมือนอย่างกรุงเทพ ฯ ผัง
วันตก แลยคลองบางใหญ่บางคูเวียง มีทางที่จะเที่ยวชอกแซก
ไต่มาก ถ้าจะลงเรือเล็กไปเที่ยวจะไปได้หลายวัน คนในพื้นที่นี้มี
ความนิยมขับเรือเจ้านาย แลไว้ตัวเป็นที่สนิสนมทั่วไป

ตั้งแต่กลับลงมาจากกาญจนบุรีแล้ว ไม่มีฝนตกมาก มีแต่
ฝนประปรายเล็กน้อย น้ำเวลาเช้าแห้งซอก การที่จะไปเพ็ชรบุรี
เรือจะออกไปได้ต่อเวลา ๔ โมงเช้าล่องไป การท่องเที่ยวเป็นที่เรียบร้อย
ก็อยู่หมก

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๕

เพชรบุรี

วันที่ ๑๕ กันยายน ร. ศก ๑๒๘

มกุฎราชกุมาร

อนสนธิ์ต่อฉบับที่ ๔

วันที่ ๑๑ แต่เข้ามามีลมจันทน์ยังไม่ขึ้น จน ๔ โมงลมก็ยังไม่สงบ
น้ำจึงเกิดก็ยังไม่ค่อยนิ่ง จึงได้รอต่อ ๕ โมงออกเรือ ได้ลงเรือสพรณหงส์
มาแต่กระบวรเรือยนต์ พบเรือทั้งปวงที่ล่องนำลงมา หมายถึงออก
ก่อนก็ไม่มีใครกล้าออกเลย แต่เรือสพรณหงส์ เรืออชงค์จำแลง
ใช้ออกทะเลเร็วมาก เรือกระบี่ เรือครุฑ ถ้าคลื่นตขางยังกลิ้งไป
กลิ้งมา เพราะไม่มีกระตุง เรือ ๒ ลำมีกระตุงลัดคลื่นแรงมาก
ข้ามทะเลชั่วโมงครึ่งถึงบ้านแหลม น้อยข้างจะน้อย เข้ามาไต่ใน
ปากอ่าวบ้านแหลมหน่อยหนึ่งท้องเรือครือ จึงต้องหยุดกินเข้าที่ถัด
หมู่บ้านชนมา ที่ปากอ่าวทั้ง ๒ แห่ง มีเรือปลาแต่งธงเที่ยวทอด
ลือมอราย ๒ ข้างทางคลองทศวันกินเข้าแล้ว จะรอจนน้ำขึ้นชาอยู่ จึงได้
ถ่าลงเรือกระบี่เรือครุฑ ขึ้นมาถึงเพชรบุรีบ่าย ๓ โมง เรือกระบวร
มาถึงต่อเวลาเย็น ได้พักอยู่ที่ตักพกริมน้ำในแพซึ่งเขาทำครอบเรือ
ไม่ได้ขึ้นอย่านบก เมื่อเวลาก่อนมาถึงน้ำมาก ด้วยฝนตกเสมอ
ทุกวัน แต่วันนี้เป็นวันฝนหยุดน้ำแห้งลงไปมาก เขาตั้งร้านที่หลัง

หม่ตักให้คนมาขายของเครื่องเล่นและอาหารต่าง ๆ เป็นการสนุกสนาน
อยู่ ผู้คนแน่นหนาตามเคยฝึกกันกับเมืองอื่น ๆ เพราะเมือง
เพชรบุรีเป็นเมืองที่นิยมเจ้าแผ่นดินมาเลียบแต่รัชกาลที่ ๔ ด้วยทรงพระ
กรุณาไว้มาก ติดต่อกันมาจันทรชกาลปัจจุบันนี้

วันที่ ๑๒ กันยายน ได้ขึ้นรถไปตามถนนหลังจวน ข้ามสะพานไป
แล้วไปตามถนนตลาดแวะตามร้านบางแห่ง แลตลาดของสด คุณน
กว้างขวาง เหตุด้วยของสดเข้าไปขายเสียในตลาด แต่ตลาดของ
สดเล็กไปไม่พอ ด้วยที่เมืองเพชรบุรีมีตลาดแห่งเดียว แลเป็น
เวลาของเต็มทีในเวลาบ่าย ๒ โมง ผิดกับตลาดอื่น ๆ ถนนนี้คึก
รามไม่ได้ก็อะไรขึ้น แต่คิดแน่นอนหนา ต่อกันตลอดเป็นร้านยาวไป
มาก จนเกือบจะถึงที่สถิตถน ผู้คนแน่นหนาผิดกว่าแต่ก่อน แล้วได้
เลี้ยวไปถนนสายหลัง ซึ่งเจ้าพระยาสุรพันธ์ (๑) ตักขึ้นใหม่ ไปตามแนว
กำแพงเมือง ทางนี้เลยไปจนถึงนาตำบลปากช่องแต่ไม่ได้ไปตลอด
เลี้ยวลงทางถนนขวาง ผ่านหน้าวัดกำแพงแลง มาหยุดที่วัดใหญ่
สุวรรณาราม ซึ่งเป็นที่ฉันชอยใจผมอช่างในวัดนั้น บรรดาผมอที่
ทำทุกอย่างปรากฏว่าเป็นช่างหลวงได้ทำอย่างวิเศษ ตั้งแต่เสาไม้ค
ทรงมนัมนุกำแพงเป็นคั่น พระครูมหาวิหาราภิรักษ์ (๒) ได้ปลูกโรงขึ้นรับ

(๑) เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค) แต่ก่อนเป็นผู้ว่าราชการเมือง
เพชรบุรี แล้วเลื่อนขึ้นเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลราชบุรี แต่เวลานี้รับ
พระราชทานเบื้อบ้านาญ

(๒) พระครูมหาวิหาราภิรักษ์ชื้อพุทธ เดิมเป็นแต่เจ้าอธิการ โปรดการรักษาวัด
จึงทรงตั้งเป็นพระครู

ในระหว่างพระอุโบสถและการเปรียญ มังการที่ไ้ทำขึ้นใหม่ คือได้
สร้างพระระเบียงล้อมรอบพระอุโบสถ แต่เป็นความคิดที่แปลกใหม่มาก
มาก จะถือว่าเป็นศาลารายก็ได้ เป็นพระระเบียงก็ได้ เพราะเขา
ตัดขาดเป็นหลัง ๆ มีข้อฟ้าใบระกาหลังคาซ้อนสองชั้นทุกหลัง ลักษณะ
ทำนองกุฏิล้อมวัดราชสิทธิ แต่แบบค่างตงามดีกว่าวัดราชสิทธิเป็น
อันมาก เป็นเหตุให้ต้องเสาะสืบทาผู้ซึ่งเป็นเจ้าความคิด ได้ตัวขุน
ศรีวังษะ^(๑) ซึ่งเป็นคนเจ้าพระยาสุรพันธ์โชติ ในการช่าง เป็นผู้ที่ไ้
บวชอยู่ในวัดนี้ก่อน คิดตัวอย่างแลจัดการก่อสร้างทั้งสิ้น ไ้สร้าง
ขึ้นด้วยเงินเรียบร้อย พระในวัดนี้ตั้งแต่พระครูเป็นต้นไปเป็นช่างด้วยกัน
โดยมาก รู้จักรักษาของเก่าดีเป็นอย่างยิ่ง เช่นการเปรียญซึ่งเป็น
สิ่งสำคัญ ไม่ทอนไ้ไหนเปลี่ยนแต่ก่อนนั้น ส่วนที่เป็นลวดลายสลัก
หรือเขียนอันยังจะใช้ไ้ได้เกือบของเก่าประกอบอย่างดีที่สุดซึ่งจะทำได้ แต่
ในการที่จะซ่อมขึ้นใหม่บริบูรณ์อย่างเก่านั้น ไม่แต่ฝีมือพระ ถึงฝีมือ
ช่างหลวงทุกวันนี้ก็ยากที่จะทำให้เข้ากันกับของเดิมไ้ รูปภาพเทพ
ชุมนุมที่นึ่งเป็นชั้น ๆ ในผนังพระอุโบสถดูไ้ทุกตัว แลเห็นไ้ว่าไม่มี
ฝีมือแห่งใดในกรุงเทพ ฯ เหมือนเลย เช่นหน้ายักษ์ไม่ไ้เขียนเป็น
หัวโขน เขียนเป็นหน้าคนทื่อวน ๆ ย่น ๆ ที่ซึ่งเป็นนกนกกั้เขียนเป็น
หนวดเขรา แต่อย่าเข้าใจว่าเขียนเป็นภาพกาก เขียนแบบแสดงให้
เห็นว่า ผู้ที่เขียนนั้นรู้ความคิดเดิม ว่ายักษ์หมายความว่าเป็นคน

(๑) ขุนศรีวังษะ (จันทร์ เกิดแสงสี)

ชนิกโต เหวดาคาเป็นคนชนิกโต การนั่งห่มเครื่องแต่งตัวรู้ว่าอะไร
 สวมอย่างไร ไม่ได้เขียนพุง ๆ อย่างเช่นทุกวันนี้ รูปนั้นอยู่ข้างจะ
 ลบเลือนมาก เพราะเหตุว่าคงจะได้เขียนก่อน ๓๐๐ ปีขึ้นไป เว้น
 แต่กำหนดหน้ามารผจญ ที่ระชากรมาก จึงได้เขียนเพิ่มขึ้นใหม่ ก็แล
 เห็นได้ชัดว่า ความคิดไม่ตลอดลงร่องรอย เสาปูนแต่ทาสีน้ำมัน
 เขียนลายรดน้ำ เปลี่ยนแม่ลายต่างกันทุก ๆ ค่ำ แต่กรอบเชิงอย่าง
 เกียวกัน กรอบเชิงงามนัก พระพุทธรูปในอุโบสถไม่สำคัญอันใด
 แต่มีพระคันธารราษฎร์หล่อ เห็นจะเป็นฝีมือจีนโบราณ หน้าไม่เป็นเงา
 ที่เห็นว่าเป็นฝีมือจีนอยู่ก็โดยเรื่องผ้าห่ม ห่มทองคำรดคดข้างในแล้ว
 คลุมสังฆาฏิ แหวกที่พระอุระ มีฐานงาม พระพุทธรูปองค์นี้ว่า
 หลงกระหม่อมได้เชิญเข้าไปแต่เมื่อเวลาทรงผนวช ครั้นเมื่อเถลิง
 ถวัลยราชสมบัติแล้ว ได้ถวายเศวตฉัตรผ้าขาว ซึ่งยังปักประจำอยู่เดี๋ยวนี้
 ครั้นเมื่อสร้างพระนครศิริ จึงได้เชิญกลับออกมาไว้ที่วัดใหญ่ตามเดิม
 มีรูปเจ้าอาวาสเดิม ซึ่งว่าเป็นผู้ปฏิสังขรณ์ นั่งพนมมือถือดอกบัวตูมอยู่
 รูปหนึ่ง ทำด้วยความตั้งใจให้เหมือน ฝีมือพิชไอไซ้ ท่านองค์
 นี้ว่าเป็นสามเณรอยู่ในเมืองเพชรบุรี ลงอาสน์นำพยับเปลือกแดงโมลอมมา
 เกือบเปลือกแดงโมนั้นกิน พวกเพณศิษย์วัดด้วยกันล้อเลียนอ้าย
 จึงได้หนีเข้าไปยังกรุง ตั้งหน้าเรียนพระปริยัติธรรมจนได้เป็นพระราชา
 คณะ แล้วจึงได้กลับออกมาปฏิสังขรณ์วัดนี้ บ้างปากกล่าวว่า ภายหลัง

ไต่เป็นสมเด็จพระสังฆราช เป็นที่น่าสงสัยอยู่บ้าง ว่ากลัวจะหลงที่
สังฆราชา^(๑) ด้วยตำแหน่งพระครูเมืองเพชรบุรีมี ๕ อย่างเดียวกันกับ
เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง แต่ตามหนังสือ
เก่า ๆ เขานิยว่าเป็นพระราชาคณะทั้งนั้น ขรอยพระครู ๕ องค์จะเป็น
พระสังฆราชาองค์หนึ่ง เช่นพระพากลเถรเป็นพระสังฆราชาเมืองสวางค
บุรี เพชรบุรีในเวลานั้นว่าพระครูสุวรรณมุนีจะเป็นสังฆราชา ท่าน
สมเด็จพระเจ้าตากโม้นี้จะเป็นพระสุวรรณมุนีเสียต่อกกรรมัง จึงได้ข้อวัด
เพิ่มขึ้นว่าวัดใหญ่สุวรรณาราม^(๒) ทุกวันนี้พระครูสุวรรณมุนีก็ยังเป็น
เจ้าคณะอยู่

หลังพระอุโบสถตรงกันแนวเดียว มีการเปรียญยาว เสา
แปดเหลี่ยมเขียนลายรดน้ำ ลายไม้ซ้ากันทุกคู่ ฝากระดานปกน
ข้างนอกเขียนลายทอง ข้างในเขียนลายน้ำขาว บานประตูสลักชัย
ซ้อน ซุ้มเป็นบุหงางามเสียจริง ข้อซึ่งคิดจะเอาอย่างสร้างการเปรียญ
วัดราชาธิวาส ก็เพราะรักการเปรียญวัดใหญ่^(๓) มีธรรมาสน์เทศน์แล

(๑) ภายหลังมาพบหลักฐาน กล่าวในหนังสือพระราชพงสาวดารรัชกาลพระ
เจ้าเสือ ว่าเมื่อปฏิสังขรณ์มณฑลพระพุทธรูป โปรดให้ “สมเด็จพระสังฆราชแดงโม”
เป็นนายการครั้งนี้ สันนิฐานต่อไปว่าตัวเห็นจะชื่อแดงโมมิใช่เพราะกินเปลือกแดงโม
อย่างชาวเพชรบุรีว่า

(๒) สันนิฐานว่า เมื่อลงมือสร้างวัดเห็นจะยังเป็นที่พระสุวรรณมุนี ดังทรง
พระราชดำริห์

(๓) การเปรียญวัดใหญ่ เดิมเป็นตำหนักสมเด็จพระสังฆราช เห็นจะรอ
เอาออกไปสร้างเป็นการเปรียญเมื่อสมเด็จพระสังฆราชแดงโมสิ้นพระชนม์แล้ว

สังเคตพระสวดของเก่างามเหลือที่จะพรรณา^(๑) แต่คนไม่ใคร่มีใครชอบ
เขาเห็นขบขบที่รูปเหมือนพุ่มเข้าพรรษามากว่าจึงได้สร้างขึ้นใหม่ พังจะ
แล้ว ราคาจะหลายสิบชั่ง ที่เพื่อพรรณาถึงเรื่องวัดใหญ่ลงไว้
เพราะเหตุที่เห็นไม่มีผู้ใดชอบชมอย่างละเอียดจนกินแล้ว เห็นเป็น
อย่างเก่าเรื่อว่าไป คงไม่มีผู้ใดสามารถที่จะคิดปฏิสังขรณ์ จึงได้ว่า
ไว้เสีย พอให้มีจดหมายลงไว้ว่าของคัมภีร์ในวัดนั้น ได้ถวายเงินไว้
สำหรับปฏิสังขรณ์ ๒๐ ชั่ง ครั้งก่อนก็ได้เคยออกช่วยมาก ๆ เช่นนี้
พระวันนั้นอยู่ข้างถือเอาเป็นผู้อุปการของวัด แต่จะกล่าวได้ว่าถ้าผู้ใด
ออกมาเมืองเพื่อขบขบน้ำใจที่จะศรัทธาข้าง ไม่ใช่แต่เพียงมาเที่ยวถ้ำ
เที่ยวเขา จะหาทอนดูให้คืบขึ้นไปกว่าวัดใหญ่เป็นไม่มี
กลับมาแะชอชของที่ร้านหลังจวน แล้วไปทำครัว ซึ่งพระยา
สุนทรภู่ไชยได้จัดไว้พร้อมเพรียงค้อย่างยิ่ง

เวลาบ่ายได้ขึ้นรถไปที่บ้านบน ซึ่งได้ซื้อไว้หมายจะทำเป็นที่พัก
ด้วยเหตุว่าที่หน้าตึกซึ่งเรียกว่าจวนเตียน เป็นที่พักข้าราชการ แล

(๑) สังเคตพระสวดที่โปรดนี้ เดิวนั้นเอาจมรภษาไว้ที่ในพิพิธภัณฑสถาน
สำหรับพระนคร

(๒) กระแสพระราชดำริที่จะสร้างที่ประทับที่บ้านบนนั้น เกิดแต่เมื่อเสด็จ
ไปยุโรปครั้งหลัง แพทย์ได้กราบทูล ๑ ถ้าขับให้ระวังพระองค์ ว่าถ้ามีอาการประชวร
แม้โดยพระโรคจรเช่นไข้จับ พระโรคประจำพระองค์อาจจะกำเริบ เมื่อเสด็จกลับ
ทรงปรารภว่าในเดือนกันยายนจวนจะเฉลิมพระชันษาเป็นเวลาฝนชุก มักจะประชวร
ไข้เนื่อง ๆ เคยเสด็จประพาสโปรดอากาศที่เมืองเพชรบุรี ว่าในเดือน
กันยายนมิใคร่ขึ้น จึงโปรด ๑ ให้สร้างพระราชฐานที่สำหรับจะเสด็จออกไปประทับ
ในเวลาฝนชุกขึ้นจัดในกรุงเทพ ฯ

อยู่ใกล้ทางรถไฟยิ่งกว่าเมืองราชบุรี ได้ตัดถนนไปถึงบ้านขึ้นแต่เมื่อ
มาคราวก่อน ถ้าจะไปจากแถวที่เรียกว่าจวนทาง ๕๐ เส้นเศษ อยู่เยื้อง
วัดเกาะวัดจันทร์ ปากคลองไปบางทลหน่อยหนึ่ง แต่ยังไม่ได้ทำอะไร
ให้ราษฎรอาศัยทำไร่อยู่ตามเดิม ถนนฝั่งตะวันตกที่เป็นตลาดขึ้นไปถึง
วัดเกาะแล้ว ถ้าทำสะพานข้ามที่นั้น ก็ไม่ไกลจากตลาดเท่าใด ชากลับ
สองทางเร็ว แวะเยี่ยมวัดเกาะซึ่งเป็นที่คุ้นเคยกัน

วันที่ ๓๓ กันยายน ออกจะเป็นหวัดมาตั้งแต่วันแรกมา เวลา
เช้าจึงไม่ได้ไปไหน แต่ก็พอกับที่ฝนตกมาก จนเวลาเย็นจึงได้หาย
ไปขึ้นไปวัดมหาสมณาราม ถวายเงินปฏิสังขรณ์แลเลี้ยงพระในวัด
รวมกัน ๘๐๐ บาท เหตุด้วยวัดนั้นการน้ำ เงินที่ให้ไว้ครั้งก่อน
เรือได้ซุกซอ แต่ยังไม่สู้พอจึงได้เติมไว้ให้อีก อยู่ข้างจะกันการ
โดยเหตุที่ชนไปอยู่บนเขาไม่มน้ำ แลถ้าน้ำฝนเช่นนี้ก็มักจะจับไข้ ซ้ำ
ที่คนร้องเกียไม่ยอมขึ้นไปอยู่บนเขาในระดฝน ก็ด้วยเรืองกลัวไข้ เพราะ
ได้เคยถูกมาเมื่อครั้งลูกหญิงพาทิศ^(๑) ครึ่งหนึ่งแล้ว ด้วยเขานั้นเป็น
ศิลาปูน เวลาถูกแดดเผาร้อน ฝนตกลงมาก็เกิดเป็นไอลอยขึ้น เพราะ
ฉะนั้นน้ำฝนจึงไม่ค่อยสบาย การทะเลาะแต่ก่อนท่านเสด็จเคียนส่เคียนห้า
หรือเคียนสิบสองเคียนห้า ซึ่งเป็นเวลาแล้งจึงไม่มีไข้เจ็บ แต่ในที่

(๑) สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
พระองค์ใหญ่ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สันพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐
ถึงรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาพระนามพระอัฐิ เป็นกรมพระเทพนารีรัตน์

พนวราชเพ็ชรบุรีไม่เป็นทมิฬเขียวเลย ตามพระมหาสมณวงศ์^(๑) ก็บอกว่า
ใช้มีเสมอกับ แต่เป็นในระดูฝน วัตถุนั้นได้เคยค้างอยู่ ๕ คืนที่ศาลา
การเปรียญตุ้มเมื่อครั้งบวชเณร จึงเป็นที่คุ้นเคยกันกับวัตถุนั้น

ออกจากพระนครศิริ ไปตามถนนนำวิหารวัดพระนอน เห็นหลังคาที่
ทำอนุญาตให้ทำสังกะสีคลุมขึ้นไว้นั้น แล้วสำเร็จแต่เป็นการที่ขึงกันไว้
ชั่วคราว เพราะตัวผนังข้างนอกกลัวจะพัง เลี้ยวลงทางถนนเขาบันไดอิฐ
หยุดพักกับพระพิศาลสมณกิจ^(๒) ที่หน้าวัดคงคา แต่ไม่ได้เข้าไป
เพราะเหตุที่ไม่มีอะไรจะดู กลับลงทางถนนบ้านหม้อแล้วไปเลี้ยวข้ามสะพาน
แควบ้านพระยาสุรินทรภาไชย แล้วไปวัดพระพุทธรูป ซึ่งเป็นพระ
ประธานวัดโพธาราม เป็นพระเก่างามเลื่องลืออยู่ วัตถุนั้นเป็นวัตถุที่มารดา
เจ้าพระยาภาณุวงศ์ปฏิสังขรณ์ อยู่ใกล้กันกับวัดใหญ่ ทางรถไฟผ่าน
ไปในระหว่างวัดใหญ่แล้ววัดโพธาราม อยู่ในตักผ่านเข้าไปในเมือง แต่
เป็นคนละท่ากับเมืองราชบุรี

มีศุภเทษกิจทูตอเมริกันกับภรรยาออกมาอยู่ที่นี่ ได้เห็นแต่วันแรก
มาลง แต่ครั้นเมื่อวานนี้ให้ไปบอกให้มาหา เข้าเรือนขี้คหบดีทุก
แห่ง เหตุด้วยเป็นวันอาทิตย์ ต่อวันจึงได้พบ ก็คงจะอยู่ที่นี่นาน เพื่อ
จะรักษาตัวในการที่มิศุภเทษกิจได้ช่วย แต่จะกลับเข้าไปในการเฉลิม
พระชนมพรรษาคราวหนึ่งแล้วจึงจะกลับมา

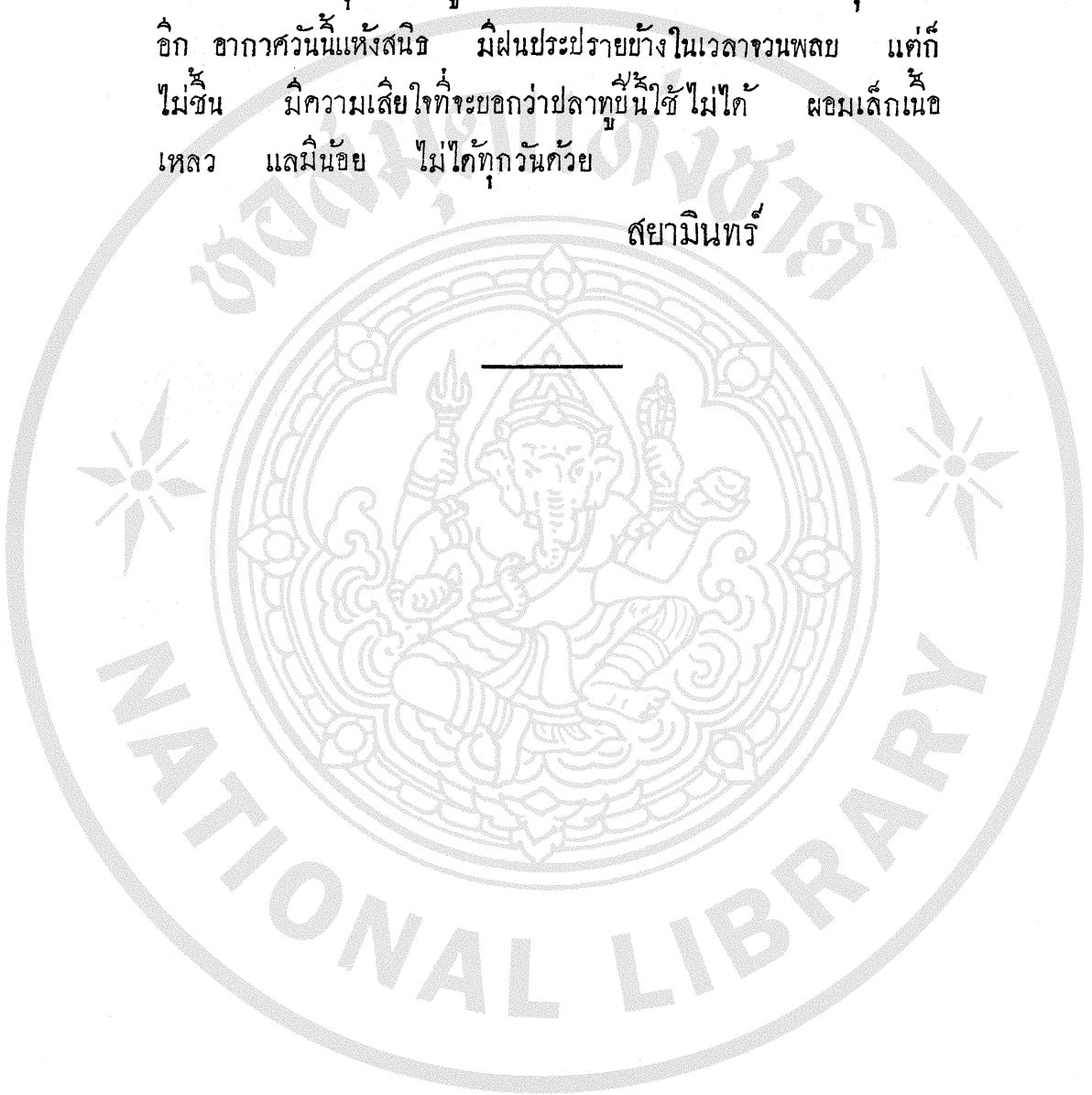
(๑) พระมหาสมณวงศ์ชื่อ แทน

(๒) พระพิศาลสมณกิจชื่อ ริด เดิมเป็นเปรียญอยู่วัดอรุณ

วันที่ ๑๔ กันยายน เวลาสายแล้วโกลงเรือยนต์เล็ก ๒ ลำ มีแต่
 ของแห้งไป ขึ้นไปเที่ยวเหินน้ำ แวะที่ท่าเสน แล้วขึ้นไปจอดทำ
 กับเข้ากลางวันกินทิวทัศน์ท่าหมี่ เมื่อก่อน ๕ ขีมาแล้วได้เคยขึ้นไปถึง
 วัดป่าแป้น ครั้นเมื่อกินเข้ากลางวันแล้ว ได้เล่นต่อขึ้นไปจนถึงท่า
 ศาลา ครั้นจะไปต่ออีกเห็นว่าเวลาย่ำ ๔ โมงแล้ว จึงได้ล่อง แต่
 ขาล่องเร็วเหลือเกินไม่ทันย่ำ ๕ โมงก็ถึง ระยะทางตามลำน้ำมีบ้าน
 เรือนตลอด ชื่อบ้านที่เรียกว่าท่า ๆ นั้น คือเป็นท่าสำหรับผูกของไว้
 เช่นผูกเหลียง ผักเขียวเป็นต้นลงเรือลำโต ๆ เพราะที่สองข้างแม่น้ำ
 นั้นเป็นไร่ตลอดไป ทางทวนไปนั้นเกินท่าไชย ซึ่งเป็นที่ตักน้ำเสีย
 ขึ้นไปเป็นอันมาก มีขอหนึ่งซึ่งลบลอย คือน้ำราชภิเษกนั้น ไม่ใช่ใช้
 แต่น้ำสระ ใช้น้ำแม่น้ำทั้ง ๕ ในกรุงเทพฯ คือแม่น้ำบางปะกง แม่น้ำ
 คึกคัก แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง แลแม่น้ำเพชรบุรี มีขอตำบลที่
 ตักทุกเมือง แต่เพชรบุรีนั้นท่าไชย มีขอที่น้ำสงสัยอยู่ว่า เหตุใดจึง
 ไม่ใช่แม่น้ำเจ้าพระยา ขอนี้ควรจะสันนิฐานได้ ว่าแม่น้ำห้วยที่
 กรุงเก่าเป็นน้ำใหม่ ลำน้ำเจ้าพระยาตอนล่างเป็นสายน้ำที่มาจากน้ำ
 คึกคัก ลำน้ำไชยนาทตอนบนลงลำน้ำมะขามเฒ่าไปลำน้ำท่าจีน การ
 ระบายเปลี่ยนสายมาลงเจ้าพระยามาก ก็เพราะเหตุที่ขุดคลอง น้ำพัด
 มาเสีย แม่น้ำท่าจีนจึงได้เสีย คำว่าคึกคักนั้นคงจะได้ตั้งมาก่อนเวลา
 ขุดคลองในระหว่าง ๒ แม่น้ำ จึงยังขนอยู่ตามเดิม เรือนั้นก็
 เป็นนอกเรื่องที่มาเที่ยว ทดลองไว้ให้เป็นหลักฐาน

น้ำที่เพชรบูรณ์ขึ้นสูงอีกมาก แต่ถ้าฝนไม่ตกก็น่าจะยุบลงได้
 อีก อากาศวันนี้แห้งสนิท มีฝนปรปรอยบ้างในเวลาพลบค่ำ แต่ก็
 ไม่ชื้น มีความเสียใจที่จะบอกว่าปลาที่จับได้ไม่ได้ หมดเล็กในอ
 หลว แลมีน้อย ไม่ค่อยทั่ววันด้วย

สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๖

เมืองเพชรบุรี

วันที่ ๑๗ กันยายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๘

ถึงมกุฎราชกุมาร

เมื่อจะขบเร่องที่มาเที่ยวครั้งนี้ จึงขอจดหมายฉบับนี้เป็นอนุสนธิ
ต่อฉบับที่ ๕

วันที่ ๑๕ กันยายน เวลาบ่าย ได้ไปบ้านลาวคำบลสพานย่น มี
พลับพลาที่เขาปลวกไรรีบ แลพวงลาวฝัหึงคักฝ้ายบ่นฝ้าย ได้ดูบน
เรือน ในการที่จะอธิบายถึงลาวทรงค่านี้นะคะ เหมือนจะจบไปเสียแล้ว
เพราะใคร ๆ ก็ได้พบเห็น แลตาคนก็สังเกตได้ง่าย ไม่เหมือนอย่าง
การช่างที่วัดใหญ่ ซึ่งไม่มีใครจะมีใครเห็น เพราะเหตุฉะนั้นจึงขอข้าม
เสียไม่เล่า ได้ขึ้นรถต่อไปทางไร่ส้มจนถึงเวียงคอบ ซึ่งเป็นสพานไม้
รถข้ามไม่ได้ ทางเส้นนี้ เป็นทางไปตลอดถึงราชบุรี แต่ทางราช
บุรีหมดแล้วเหลืออยู่แต่ในเขตเพชรบุรี ทางที่สำหรับไปเที่ยวเตร่กัน
ก็สันสนกอยู่เพียงเวียงคอบ เขาจึงรักษาไว้แต่เพียงนั้น ถึงดังนั้นก็
ต้องมีสพานเรือข้ามลำมาเลย ถ้าหากว่าไม่ใช่เวลาเสด็จก็ควรจะไปไม่
ถึง สิ่งซึ่งควรจะพึงสังเกตในเมืองเพชรบุรีนั้น คือคันทาส่งกว่าที่
ไหน ๆ ถ้ายิ่งเป็นนาคคันทาส่งสูงมากจนเพราะเหตุที่เป็นนาคอน เจ้า
ของนาฉายพันคืนให้รายทั้งคืนขึ้นไปแต่งคันทา ทางที่มานั้นแลเห็นเขา
หม่มมหาสวรรค์ขึ้นไต่ขึ้น ทำให้มีประเทศงามขึ้นตาขึ้น แต่ก่อนที่จะ

กลียถูกฝนอยู่ข้างจะหนัก ถ้าหากว่าเป็นฝนดินบางๆ ออกไม่ได้ อยู่
 ไรยศิลาเช่นนี้ ฝนตกลงมาเท่าที่ตกจะเคลือบจากที่ไม่ได้ ฝน
 เป็นดินทราย เวลาแต่งถนนทบเสียให้แน่นทนฝนได้นาน ถ้าพอ
 หน้ำแพรกขึ้นเสียแล้วแน่นเป็นถนนปฐิฐที่เคียว

วันที่ ๓๖ กันยายน เปลี่ยนพักพิศคาลหักทองขวางให้พระครู
 มหาวิหารภิกษุวัดใหญ่ เฝื่อนนิภิตให้เท่าพระครูเจ้าอาวาส ให้พัศครอง
 เจ้าอธิการวัดป่าเข้าน วัดศาลาหมลีสแล้วดเกาะ เพราะได้รู้จักกันแต่ก่อน
 เคยไปพักที่วัด แลได้ซ่อมแซมศาลาที่เคยไปพักนั้นไว้คอยรับครั้ง
 วัดศาลาหมลีสพึงจะไปครั้ง แต่เจ้าอธิการกลืนเป็นผู้ที่ไม่รับเงิน ให้
 เงินกับออกคืนเสียเฉย ๆ จึงให้พักยามแลจิวพร

วันขึ้นไปเขามหาสวรรค์ ด้วยหวังจะแสดงความสามารถอย่าง
 ขึ้นไปเผ่าทลกระหม่อมตามทีรู้สึกในใจจำได้ กินเข้ากลางวันแล้วกลับ
 ขับริดแล่นไปทางน้ำเขายันโคอิฐ แต่ไม่ได้ขึ้น เพื่อจะทวนทางซึ่งคิด
 ะตักใหม่ไปทางหลังเขามหาสวรรค์ แลตุศาลาแต่งแ่ง ซึ่งเป็นที่
 กล่าวไว้ในหนังสือเสภาว่าชนแผนช่อม่าลัหมอกนั้น

วันที่ ๓๗ กันยายน วันนี้ให้พัศเจ้าอธิการวัดวัดพลับพลาไชย
 ซึ่งเป็นผู้ที่คุ้นเคยกันมาช้านาน แลเป็นผู้นำพาพน^(๑)ไปให้ แลได้
 ออกมหาตเล็กเด็กชาชาวเมืองนตามเคย แจกเหรียญแลเงิน พวก

(๑) พระมหาพน ๘ ประโยควัดเบญจมบพิตร ต่อมาได้เป็นที่พระภววิงศ์
 แล้วลาสิกขาบทรับราชการในกรมอัยการ กระทรวงมหาดไทย ได้รับพระราชทาน
 สัญญาบัตรเป็นหลวงประเทียบกรณี

มหาดเล็กเหล่านั้นอยู่ข้างจะรักษาการวาทมาก ของสิ่งใดที่มีอยู่ ไม่ได้
แตกหักสูญหายเลยแต่สักสิ่ง เห็นอยู่อย่างไรก็เช่นนั้น ทั้งตจน
เครื่องแซ่หมฝรั่ง ซึ่งทูลหม่อมทรงซอมาไว้ เมื่อคิดจะรับพระขันเกล้า
แต่ขกญเขญศกจุลศักราช ๑๒๒๕ ก็ยังอยู่นกระทั่งถึงเดี๋ยวนี้ หม่อม
พระที่นั่งไคซอสมแซมไว้หมคจกเรียบร้อยคี่หม่อนยงใหม่

วันนั้นฝนตกจนเวลาเย็น แต่เมื่อฝนซาแล้วได้ขึ้นรถไปคทวัก
อุทัย ซึ่งท่านผู้หญิงอ^(๑) เริ่มปฏิสังขรณ์ก่อนเวลาจะตาย ได้ให้เงิน
ไว้สำหรับทำค่อแต่พอสำเร็จ แล้วไปตามถนนเรียกว่าอมาตยวงศ ซึ่ง
ยังมีได้ไปคททางนั้นในครงน ผ่านวัดพระทรง วัดสนามพราหมณ์ วัดชี
ปะเกศ ไปถึงวัดบ่อมแล้วเลี้ยวลงตลาดกลบมาตามถนนตลาด

อากาศที่เมืองเพ็ชรบุรี เวลากลางวันอยู่ข้างจะร้อน แต่ถ้าหาก
ว่าฝนจะตกยังร้อนจก แต่พอฝนตกแล้วเป็นหายร้อนทันที เวลากลางคิน
เย็นจวนรุ่งหนาวค้องห่มผ้า หมอเบอรเกอ^(๒) ชอบ ว่าสบายคึกว่าที่
ไหน ๆ ในเมืองไทย ยุงไม่มีเลย

เดิมคิตว่าจะกลับทางเรือ ขึ้นรถไฟสมุทสงคราม แต่เผอิญเวลา
น้ำไม่เหมาะเลยได้ตั้งปณิธานไว้ว่า ถ้าหากว่าน้ำไม่เฉพาะจะค้อง
ข้ามคั้งแต่เวลาบ่ายรุ่งไปจน ๒ โมงเช้าแล้วจะกลับทางเรือ เพราะจะค้อง
จากเมืองทนนไม่ค้องลงไปอนคากยงที่บ้านแหลม แต่ข้างเผอิญเหมาะ

(๑) ท่านผู้หญิงอู่ ภรรยา เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์

(๒) หมอเบอรเกอ เปนหมอเยอรมัน รับราชการประจำพระองค์มาแต่เสด็จ
ยุโรปครั้งหลัง

เหมือนแกล้งกะ เฉพาะน้ำเวลารุ่งไปจน ๒ โมงเช้าก็ไม่ได้กลับ
ทางเรือจึงต้องกลับทางบก ซึ่งเป็นเรื่องเดิมรถไฟตามเคย อันไม่จำ
เป็นจะต้องเขียน จึงเป็นอันจบเรื่องกันเพียงเท่านี้ ะ

สยามินทร์

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ตำบลดอนนาขบพิณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๑๕ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๓๐